

8. Каманин И. Несколько черт для характеристики князя К.К. Острожского // Сборник статей и материалов по истории Юго-Западной России, издаваемый Киевской комиссией для разбора древних актов. – К.: Типо-Литография И. Крѣжановского, 1916. – Вып. 2. – С. 10 – 23.

9. Плохий С. Наливайківська віра // Людина і світ. – 1999. – № 1. – С. 16 – 20.

10. Архив Юго-Западной России, изданный временной комиссией для разбора древних актов. – К.: Типография Н.Т. Корчак-Новицкого, 1883. – Т. 6. – Ч. 1. – 938 с.

11. Документи до історії унії на Волині та Київщині кінця XVI – першої половини XVII ст. / упор. Довбищенко М. // Пам'ятки: археографічний щорічник. – К.: Український державний науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства, 2001. – Т. 3. – Вип. 1. – 464 с.

12. Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией. – СПб.: Типография Эдуарда Праца, 1851. – Т. 4 – 529 с.

13. Візер С. Роль православної та уніатської церков у національно-визвольному русі в Україні у 1596 – 1686 рр.: Автореф. дис. канд. іст. наук. – К., 2004. – 20 с.

14. Сенік С. Українська церква в добу Хмельницького. – Л.: Свічадо, 1994. – 22 с.

Аннотация

Главное внимание сосредоточено на освещении развития отношений между православными и униатами в Восточной Волинии в конце XVI – первой половине XVII в.

Ключевые слова: православная митрополия, униатская церковь, Луцкая епархия, межконфессиональное противостояние.

Annotation

The most attention concentrated on development of relations between the Orthodox and Uniates in eastern part of Volyn in the end of XVI-th. – the first half of the XVII century.

Key words: Orthodox Metropolis, Uniate Church, Diocese of Lutsk, inter-confessional conflict.

Ігор Кривошея
(Умань)

РЕЦЕПЦІЯ КУЛЬТУРНОГО ЖИТТЯ УМАНІ В МЕМУАРНІЙ ЛІТЕРАТУРІ: ДОБА ПОЛЬСЬКИХ АРИСТОКРАТІВ ПОТОЦЬКИХ (1726 – 1832 рр.)

Важливість джерельної бази для історичного дослідження важко переоцінити. Саме джерела відіграють важливу, навіть першочергову, роль у спробі історика реконструювати минуле.

Серед мемуарної літератури, що відтворює картину Умані у другій половині XVIII століття, особливу увагу привертають спогади Вероніки Кребс, Августа Іванського, Філіпа Вігеля, Євграфа Комаровського, Никифора Хмелевського та інших, які змальовують нам культурне життя міста в 1726 – 1832 рр.

Ключові слова: Потоцькі, Правобережна Україна, Умань, Російська імперія, мемуари, культурне життя міста.

Дослідження історичної дійсності Правобережної України останньої чверті XVIII – початку XIX ст. не може бути повним без вивчення етнокультурної минувшини міського населення. Якщо поглянути на майже 400-літню історію Умані та проаналізувати наявну історико-архітектурну та культурну спадщину, то побачимо, що найбільш упізнавані

пам'ятки, які й творять обличчя міста, постали у другій половині XVIII – першій половині XIX ст. Тобто, під час перебування міста у власності польських аристократів Потоцьких.

Метою статті є дослідити культурне життя Умані в 1726 – 1832 рр. у світлі мемуарної літератури. Пропонована тема є актуальною, адже попри значну кількість публікацій різного гатунку, цілісного науково-історичного аналізу минулого Умані ще не було здійснено. Це у повній мірі стосується також висвітлення культурного життя міста у мемуарній літературі.

Перші спроби написання історії Умані досліджуваного періоду датуються ще XIX ст., але у них домінує інформація про повстання 1768 – 1769 рр. та будівництво «Софіївки» [1], [2, с. 381 – 394]. Нариси історії Умані, написані на початку XX ст., містять уже більше відомостей про культурне життя міста [3].

У радянський період означена проблема практично не цікавила дослідників, які займалися винятково історією «Софіївки» та повстанням 1768 – 1769 рр. [4]. Спробу висвітлити конфесійну складову історії культурного життя міста зробив у своїй студії Я. Кочережко [5].

В останні два десятиліття активно досліджують питання релігійного життя, освітніх закладів та міської історико-архітектурної спадщини Умані С. Васильєв [6, с. 36 – 42], З. Возна [7, с. 43 – 48], І. Косенко [8, с. 49 – 55], [9] І. Кривошея [10, с. 173 – 183], Т. Кузнець [11; 12; 13; 14], О. Скус [15]. Окремі аспекти культурного життя міста розглядали француз Д. Бовуа [16], поляки Т. Епштейн [17] та Л. Заштовт [18].

Кожне історичне місто має своє обличчя. Так, наприклад, Колізей символізує Рим, Золоті ворота – Київ, Кремль – Москву, Біг Бен – Лондон, Ейфелева вежа – Париж і т. п. Усе це історичні міста, які ще й творять обличчя цілих країн. У той же час є значна група міст, які мають складну, цікаву і непередбачену історію та не менш неперевершену архітектурно-культурну спадщину. Історичним в Україні прийнято вважати таке місто, що поділяється на стару і нову частини, а також має вік понад 300 років [19; с. 43].

Місто, за формулюванням «Міжнародної хартії про охорону історичних міст» (Вашингтон, 1987 р.), – це населений пункт, що постав «унаслідок більш-менш стихійного розвитку чи за продуманим планом, всі міста світу як матеріальне вираження різноманітних суспільств, що змінювалися протягом історії, є історичними». Ця хартія конкретно стосується історичних міст, великих і малих, історичних центрів і кварталів з їхнім природним чи створеним людиною оточенням, котрі, крім власних якостей історичного документа, уособлюють цінності, властиві традиційним міським цивілізаціям» [20].

Постанова Кабінету Міністрів України № 909 від 3 липня 2006 р. встановила новий порядок визнання населеного місця історичним. Згідно п. 1 цього нормативного акту історичним населеним місцем є «місто, селище чи село, яке зберегло повністю або частково свій історичний ареал з об'єктами культурної спадщини і пов'язані з ними розпланування та форму забудови, типових для певних культур або періодів розвитку, та занесених до Списку історичних населених місць» [21]. 2001 р. Кабінетом Міністрів України було затверджено перелік історичних міст України, який включає 401 місто, серед яких і Умань на Черкащині [22].

Важко не погодитися з твердженням Я. Верменич, що «історична урбаністика прагне до аналізу міста в його цілісності – як специфічного соціокультурного феномену із власними фазами розвитку, в широкому політичному й ідеологічному контексті» [23].

Відома дослідниця історії розвитку міст Південної України наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. В. Константінова, характеризуючи урбанізаційні процеси в регіоні, зазначала, що «різні етноси мали свою специфіку рівня включеності до цих процесів, що зумовлювалося не тільки характером законодавства щодо них і діями влади ..., але й цілим комплексом чинників, включаючи вибір мігрантами «стратегії виживання» в умовах нового для них оточення, тоді як одні етнічні групи чи їх страти були більше готові відмовитися від своєї мови, традицій, аби стати тут «своїми», інші бачили вихід у збереженні своєї ідентичності шляхом самоізоляції чи принаймні підтримання між своїми представниками» [24].

В цьому контексті особливого значення набуває джерельна база, важливість якої для історичного дослідження важко переоцінити. Саме джерела відіграють першочергову роль у спробі історика реконструювати минуле. Серед усього загалу джерел виділяють групу «історичних джерел, функцією яких є встановлення міжособистісної комунікації в еволюційному і коекзистенціальному цілому і автокомунікації. Вони найбільш послідовно втілюють процес самоусвідомлення особистості і становлення міжособистісних відносин. До джерел особистого походження відносяться щоденники, приватне листування (епістолярні джерела), мемуари-автобіографії, мемуари-«сучасні історії», есеїстика, сповіді [25, с. 466].

Щоденники та мемуари (спогади, записки тощо) – унікальні історичні джерела, які несуть на собі печать епохи й індивідуальності та водночас презентують нам факти, що з якихось причин не знайшли відображення в офіційних документах конкретної історичної доби. Вони зберігають у собі «дух часу», коли історичні факти, образи чи особистості сприймаються на емоційно-психологічному рівні індивідууму – учасника чи свідка суспільних подій. Причини, які спонукали їх писати, були різними, але головне те, що вони таким чином намагалися зафіксувати в написаному тексті свою ідентифікацію в цьому минулому, власну роль в історичному процесі, намагаючись тим самим у такій формі відобразити суспільне життя періоду, в якому жили. Мемуарна література містить дворівневу історичну інформацію про минуле (події, описувані в мемуарних текстах) та сьогодення (час написання цих текстів), яка творить історичний образ – «результат реконструкції в свідомості людини походження, основних внутрішніх і зовнішніх прикмет історичної персоналії, явища, процесу, цілої епохи формується на основі світовідчуття, світосприймання і світорозуміння» [26, с. 309].

Залучення спогадів чи записок у загальний комплекс історичних джерел несе в собі серйозні переваги, адже у порівнянні «з іншими джерелами особистого походження саме в мемуарах з найбільшою послідовністю і повнотою реалізується історична самосвідомість особистості – в цьому і полягає специфічна соціальна функція мемуарів як виду джерел» [27, с. 24]. У той же час відомий історик П. Зайончковський стверджував, що їх цінність «полягає у викладі фактичної сторони описуваних подій, а не в оцінці їх, яка, природно, майже завжди суб'єктивна», але «при всьому суб'єктивізмі цієї групи джерел, а отже, необхідності дуже критичного підходу до них, щоденники і спогади представляють виняткову цінність, адже містять матеріали, що не знаходять відображення ні в офіційних документах, ні в джерелах інших типів» [28, с. 14 – 16].

Різні автори щоденників та спогадів дають різні оцінки тим самим подіям, особистостям: «Здебільшого історичні записки складаються державними людьми, полководцями, улюбленцями царів, одним словом, дійовими особами, які, описуючи

події, на котрі вони мали вплив і в яких самі брали участь, відкривають нащадкам важливі таємниці, що ледь вгадуються сучасниками: їх записки – найголовніші джерела для історії. Але якщо цим акторам відоме все, що відбувалося за лаштунками, то між глядачами хіба не може бути таких, чії зауваження також придалися б нащадкам? Їм одним можуть бути відомі чутки та судження партеру; прислухаючись до них уважним вухом, вони в той же час можуть пильним оком проникати в саму глибину сцени, і якщо вони хоч трохи обдаровані спостережливим розумом і щасливою пам'яттю, то скільки цікавого і невідомого можуть повідомити вони своїм нащадкам!» [29, с. 5]. Таким чином, спогади є цінним історичним джерелом, бо репрезентують прагнення «відобразити для сучасників і нащадків досвід своєї участі в історичному бутті, осмислити себе і своє місце в ньому» [27, с. 23]. Мемуари, спогади, щоденники привертають увагу насамперед істориків [30; 31 – 33; 34; 27; 35; 36], філологів [37], а також психоісториків [38].

В історії Умані, коли місто перебувало у власності Потоцьких, є чимало суперечливих подій і періодів, які в історіографії трактуються по-різному. Автори намагаються вписати джерела у свою концепцію й, отже, підбирають їх навмисне, а не намагаються побудувати свої наукові конструкції на ґрунті їх комплексного аналізу [39; 40].

Можемо визначити кілька знакових епізодів (подій) в історії Умані, коли місто перебувало у власності польських аристократів Потоцьких, які (інколи при використанні одних й тих самих джерел) висвітлюються по-різному. По-перше, це події 1768 – 1769 рр., відомі під назвами «антифеодальне національно-визвольне повстання», «Коліївщина», «селянська війна» тощо. По-друге, роль магнатів Потоцьких у розвитку міста, зокрема в економічній та соціокультурній сферах. По-третє, будівництво дивовижного парку «Софіївка». По-четверте, процес конфіскації Умані на користь російської держави, що відбувся через участь А. Потоцького в листопадовому повстанні.

Проаналізувати абсолютно всі джерела, які досліджує мемуаристика на предмет згадки про культурне життя в Умані доби Потоцьких (герб «Пилява» або «Пілява»), досить складно, і це напевне справа не однієї студії. Тому для пропонованої розвідки обрано різні за часом написання, типологією (записки, спогади чи щоденники) та суспільною позицією авторів пам'ятки.

Одними з найбільш відомих і часто використовуваних джерел є записки Вероніки Кребс (1750 – 1832). Донька комісара (губернатора) уманських маєтків Рафала Младановича залишила спогади «Opis autentyczny rzezi Humańskiej przez córkę gubernatora Humania, z Mładanowiczów zamężną Krebsową» (1840), які вперше було опубліковано в Познані. Російськомовний переклад мемуарів було видано у Києві 1879 р. під назвою «Уманская резня».

Вероніка Кребс у своїх записках вказує, що, потрапивши в Умань (бл. 1757 р.), вона отримала таке виховання, «яке в той час звичайно давали шляхтянкам. Мене вчили бути побожною, чесною і працювитою. Хоча в той час було не особливо багато шляхтянок, що вміли читати, писати і рахувати, але мій батько, на скільки йому дозволяв час, вчив мене і цього; він наказував мені вчити напам'ять не тільки молитви і життя святих, але й імена правлячих королів польських, і для цієї мети у нас була книжкова полиця з портретами цих королів. У Вінниці була пошта і туди їздив козак з Умані. Його повернення було для мене не особливо приязно тому, що він привозив газету редактора Лускули і з цієї газети я повинна була вчити напам'ять окремі уривки» [41, с. 2].

Авторка «Уманской резни» зазначала: «Першою великою подією для мене був приїзд до Умані холмського єпископа Рило для посвяти 150 попів у новозбудовані церкви на Уманщині; єпископ і вся його свита жили у нас близько року. Другою подією був приїзд ксьондза Костецького, за розпорядженням воєводи, для заснування колегіуму. Костецький, як можна швидше, почав будувати дерев'яні монастир, костел і школу» [41, с. 3].

У 1765 р. в Умані за сприяння Францішка Потоцького (1700 – 22. 10. 1772) було відкрито василіанський монастир, а 1766 р. – школи при ньому. 1 (7) лютого 1766 р. Ф. Потоцький передав у повне володіння монастирю с. Гереженівку, Маньківочку (Монастирок), які давали щорічний прибуток 3325 злотих і 1072 злотих відповідно. Загалом прибутки від двох сіл за рік склали п'ять тисяч злотих [42, с. 203; 43, Арк. 58; 44, Арк. 464].

В історії монастиря та шкіл при ньому можна виділити чотири етапи:

- 1) 1765 – червень 1768 рр. – заснування монастиря та навчального закладу (шкіл або училищ) при ньому;
- 2) осінь 1768 – 1794 рр. – відродження монастиря і становлення навчального закладу (шкіл, або училищ) при ньому як центру освіти в регіоні;
- 3) 1796 – листопад 1830 рр. – розквіт уманського монастиря та шкіл при ньому;
- 4) листопад 1830 – березень 1834 рр. – призупинення діяльності освітнього осередку в монастирі та його остаточна ліквідація російським урядом.

Дуже цікавий матеріал для дослідника презентував у своїх спогадах Антоній Хжонщевський (1770 – 1854), який тривалий час був офіціалістом магнатерії Потоцьких. Його записки яскраві, наповнені реальними портретами сучасників, які оточували Станіслава Потоцького. Акцентуючи передусім увагу на сімейній та соціально-економічній історії роду Потоцьких, А. Хжонщевський не оминув у своїх мемуарах Умань. Вибрані місця з цього джерела дозволяють доповнити мозаїку культурного життя в місті. Зокрема, офіціаліст Потоцького пише, що після закриття російською владою цього греко-католицького монастиря (1794) Станіслав Щенсн, повернувшись з еміграції, найшов прихисток саме в будівлі уманських василіан [45, с. 99 – 100]. Адже в Тульчині господарювала його дружина Юзефіна Амалия, яка не бажала бачити ані свого чоловіка, ані його коханку – Софію Вітт.

Антоній Хжонщевський зазначає, що в стінах уманської василіанської школи навчалися «Богдан Залеський, Гоцинський, славетний хірург Галензовський, професор Віленського університету Мянновський, і наш український Аристарх, Міхал Грабовський» (переклад – І. Кривошея). Згадуючи про візит Тадеуша Чацького (1765 – 1813), відомого польського громадського й освітнього діяча, колишній офіціаліст Потоцьких пише, що той «зобов'язав уманських василіанів у наданні 2000 злотих щороку на збагачення монастирської бібліотеки, яка повинна бути доступна для учнів школи» [45, с. 100]. Візитатору Т. Чацькому також удалося домовитися з С. Потоцьким про додаткові фінансові преференції [45, с. 101].

У 1892 р. на сторінках «Киевской старины» священник Віктор Ілляшевич опублікував уривки зі спогадів отця Никифора Хмелевського (1814 – після 1886), що навчався з 1821 р. по 1831 р. у василіанській школі при Уманському монастирі, про яку вище згадувала В. Кребс. Описи Н. Хмелевського більш яскраво змальовують специфіку повсякденного життя в школі: «Крім виконання чернечих обітниць, головним обов'язком усіх проводирів,

так і учнів, було виховання юнацтва в покорі та відданості звичаям і статутам римсько-католицької релігії, безумовної покірності старшим, а особливо батькам. У разі порушення порядку училищного, учень не мав права щось пояснювати, вигороджувати себе, а повинен був слухати і виконувати те, що йому було нав'ювали. ... В училищі учнів у всіх семи класах з підготовчим було до 800 душ і більш. Всі вони були римо-католицького сповідання; греко-уніатського сповідання о. Никифор, пам'ятає, Хмелевських 3-х, Савіцького 1, Козловського 1, Свідерського, а православних всіх було 13 душ, які в великий піст сповідалися в уманському Миколаївському соборі православним священиком» [46, с. 161].

Вихованці василіанської школи перебували під тотальним контролем, який здійснювали вчителі, репетитори та учні. Так, наприклад, учнів старших класів, які, на думку шкільного керівництва, були взірцем, залишали на посаді репетитора, який «був зобов'язаний дивитися за підлеглими йому учнями по релігійній частині, моральній; також за здоров'ям учня, сном його, майном, навчальним приладдям, пояснювати учневі урок, вислухати його і, якщо учень не знав урок, то змусити його вивчити: репетитор мав право покласти учня і два рази його вдарити ... Якщо учень йшов по необхідності в місто, то репетитор зобов'язаний був оглянути його штатний костюм, гудзики, чоботи і дати йому в руки записку – на скільки часу він відпущений і посилав з ним надійного учня, щоб той не запізнився і не був ким-небудь ображений» [46, с. 162 – 163].

Никифор Хмелевський указував також на те, що в кожному класі були каляфатори й окультуси. Перші, а їх найчастіше було двоє на клас, допомагали викладачам підтримувати дисципліну: «професор велів роздягати винуватого і, згідно з провинною, читав йому нотацію. Роздягання його здійснювалося повільно і, якщо винуватець виявляв каяття та обіцяв виправитися щодо успіхів у науках і в моральному відношенні, то все покарання обмежується роздяганням при 200 іноді учнях; якщо ж винний намагався виправдатися і професор вважав, що виправдання його нещире, ... і сам аудитор його наносив йому один або два удари різкою наголо» [46, с. 164 – 165]. У кожному класі також були таємні наглядачі – окультуси, яких набирали з учнів. Вони «відправлялися секретно по квартирах, переодягаючись в різні костюми. При відвідуванні квартир заходили насамперед у кімнати господаря під різними приводами і видивлялися як поведуться учні та поведінку кожного записували; вони ж по черзі ходили в театр, клуб, на танцювальні вечори, в сад Софіївку, виглядаючи учнів. Учні, які відвідували подібні зібрання, переважно діти заможних батьків, одягалися для цього в цивільне плаття. Таких то порушників інструкції училищної, помічених окультусами, водили по класах і презентували» [46, с. 165].

Про Потоцьких та Умань згадує у своїх «Записках» граф Євграф Федотович Комаровський (1769 – 1843). Людина неординарна, наближена до царського двору і віддана Російській імперії, Є. Комаровський дуже яскраво виписав сторінки свого життя, і це також стосується згадок про Потоцьких. У його спогадах знайшли відображення стосунки Станіслава Щенсн Потоцького (1752 – 1805) та його дружини Софії (1760 – 1822) з її колишнім чоловіком Йозефом Віттом: «Я бачив одного разу за столом у графа Гудовича те, що тільки можна бачити в одній Польщі, – жінку, що сиділа між двома чоловіками. Це була графиня Потоцька, по одній стороні у неї сидів граф Потоцький, а по інший – граф Вітт, колишній її чоловік, і щоб довершити цю картину, навпроти графині сидів біскуп Сераковський, який оформив її розлучення і здійснив другий шлюб» [47].

Улітку 1813 р. Є. Комаровський відвідав Умань і залишив опис славнозвісної «Софіївки», доповнений характеристиками Станіслава Щенсни Потоцького та Людвіга Метцеля, архітектора парку: «Ми вражені були бачити відомий за описом у віршах одним кращим польським поетом славетний сад, званий Софіївка. ... Софіївка знаходиться біля містечка Умань, яке належить графу Станіславу Потоцькому, першу багачу колишньої Польщі. Ми знайшли в Умані героїню і тодішню поміщицю Софіївки графиню Потоцьку, колишню графиню Вітт... В той час трапився в Умані відставний, колишньої польської служби, поручик Мецель, засновник Софіївки; він має великі пізнання в гідравліці. Мецель розповідав мені, що, перебуваючи при графові Потоцькому, який був головним командиром всієї польської артилерії, він приїхав одного разу з графом в Умань, де вони і пішли з рушницями на полювання; увійшовши випадково в цей яр і побачивши безліч джерел, граф Потоцький, зупинившись, сказав Мецелю: Чи не можна зробити з цього яру розвагу? Мені хочеться подарувати його моїй дружині і назвати її ім'ям, щоб витрати тебе не зупиняли, я готовий все, що не зажадаєш, на це спожити, тільки щоб Софіївка була з перших садів у Європі.

Маючи у розпорядженні своєму такі необмежені способи, Мецель хотів і своє ім'я зробити відомим. Виписавши кращого з чужих країв садівника, взялися за роботу, на якій, за словами Мецеля, кілька років знаходилося по 800 чоловік кожен день, і асигновані були на витрати доходи зі всього староства Уманського, в якому знаходилося кілька тисяч душ селян» [47]. Також значне місце у своїх спогадах відвів створенню «Софіївки» цитований вище Антоній Хжонцевський [45, с. 101 – 103].

Проаналізувавши вибрані спогади на предмет рецепції у них культурного життя Умані, коли місто було власністю графів Потоцьких, можна погодитися із загальною оцінкою мемуарної літератури ХІХ ст. такими фахівцями, як С. Мінц та А. Тартаковський. Адже думка першої, що мемуари є віддзеркаленням «ступеня усвідомлення мемуаристами сутності явищ і процесів суспільного розвитку, зв'язку індивідуального і соціального в суспільному житті» [32, с. 64], не суперечить поглядам другого, хоча він і дискутує з С. Мінц, концепція якої «не враховує реально-історичних, іманентно зумовлених можливостями мемуаристики як специфічної галузі духовної культури, бо пізнання «сутності та механізму суспільних відносин» становить завдання цілої системи наук гуманітарного циклу» [19, с. 10].

Отже, щоденники й мемуари, як історичне джерело, цінні для дослідника позицією їхніх творців по відношенню до описуваних подій, а також елементами аналізу й осмислення сучасниками їх епохи. Однак, вузький соціальний склад мемуаристів ХVІІІ – початку ХІХ ст. та вибірковість описуваних подій у поєднанні з вільним поводженням авторів з фактами не дають нам можливості використання і цього виду джерела як єдиного, достовірного, але нехтувати ним було би просто ненауково.

Конкретно-предметні висновки про рецепцію культурного життя в Умані в добу графів Потоцьких у мемуарах можна сформулювати так: по-перше, відображення життя й діяльності представників роду Потоцьких більш репрезентоване в мемуаристиці першої половини ХІХ ст.; по-друге, в мемуарах домінують біографічні портрети Станіслава Щенсного і Софії Потоцьких та їх нащадків, натомість інформація про культурне життя носить фрагментарний характер; по-третє, найчастіше у спогадах та записках згадуються парк «Софіївка» та релігійно-освітній осередок – Уманський василіанський монастир; по-

четверте, подальше опрацювання мемуарної літератури з метою виявлення «картин» культурного життя в Умані буде продовжено.

Джерела та література:

1. Сказания о населенных местностях Киевской губернии или статистические, исторические и церковные заметки о всех деревнях, селах, местечках и городах, в пределах губернии находящихся собрал Л. Похилевич. – К., 1864. – 763 с.
2. Т-ій К. И. Краткий очерк истории города Умани // Киевская старина. – 1888. – Т. XXII. – № 8. – С. 381–394.
3. Город Умань. Краткий исторический очерк. Составил Х.П. Ящуржинский. – Умань, 1913. – 30 с.
4. Храбан Г.Ю. Спалах гніву народного: Антифеодальне народно-визвольне повстання на Правобережній Україні у 1768 – 1769 рр. – К.: Вид-во при Київському університеті, 1989. – 176 с.
5. Кочережко Я. М. Опис Уманським церквам і монастирям // Уманський краєзнавчий музей. – НВФ-349. – 42 с.
6. Васильев С. Християнські храми Умані: минуле і сучасність // Малі міста на історичній мапі України: проблеми збереження історико-культурної спадщини: Збірник наукових праць. – Умань: РВЦ «Софія», 2007. – С. 36 – 42.
7. Возна З.О. Уманський слід архітектора Владислава Городецького // Малі міста на історичній мапі України: проблеми збереження історико-архітектурної спадщини: Збірник наукових праць. – Умань: РВЦ «Софія», 2007. – С.43 – 48.
8. Косенко І.С. Матеріалізація образів гомерівської «Одіссеї» в паркових композиціях «Софіївки» як вершина геніальності Л. Метцеля // *Ogrody Czartoryskich: Studia i materiały*. – Warszawa, 2001. – S. 49 – 55.
9. Косенко І.С., Храбан Г.Ю., Мітін В.В., Гарбуз В.Ф. Дендрологічний парк Софіївка. – К.: Наукова думка, 1996.
10. Кривошея І. Місто Умань у власності графів Потоцьких (друга чверть XVIII – перша третина XIX ст.): територія конфлікту, компромісу чи взаємодії? // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К.: Інституті історії України, 2009. – Вип. XVI. – С. 173 – 183.
11. Кузнець Т.В. До історії освіти на Уманщині (XVIII – початок XX століття). – К.: Наук. світ, 2000. – 35 с.
12. Кузнець Т.В. Населення Уманщини XIX – початку XX століття: Монографія. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2005. – 195 с.
13. Кузнець Т.В. Польська національна меншина Уманського повіту в другій половині XIX ст. // Сангушківські читання: Зб. наук. праць I Всеукраїнської наукової конференції. – Львів, 2004. – С. 167 – 171.
14. Кузнець Т.В. Польська та інші національні меншини Уманського повіту в другій половині XIX ст. // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – К., 2003. – № 4. – С. 95 – 105.
15. Скус О.В. Релігійна палітра Уманщини 1793 – 1917 років: Монографія. – Умань: Видавець «Сочінський», 2009. – 266 с.
16. Chrzyszczewski A. Pamiętnik oficjalisty Potockich z Tulczyna / oprac. J. Piechowski. – Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1976. – 240 s.
17. Epstein T.Z. piórem i paletą: zainteresowania intelektualne i artystyczne ziemiaństwa polskiego na Ukrainie w II połowie XIX wieku. – Warszawa: Wydawn.«Neriton»: Instytut Historii PAN, 2005. – 589 s.
18. Zasztowt L. Kresy 1832 – 1864. Szkolnictwo na ziemiach litewskich i ruskich dawnej Rzeczypospolitej. – Warszawa, 1997. – 455 s.
19. Верменич Я. Історична регіоналістика в Україні: спроба концептуального аналізу. Монографія. – К.: Інститут історії України НАН України, 2001. – 232 с.
20. Міжнародної хартії про охорону історичних міст (Вашингоська хартія) – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_761.
21. Постанова Кабінету Міністрів України № 909 «Про затвердження «Порядку визнання населеного місця історичним» від 3 липня 2006 р. – Режим доступу: http://news.ukrinfo.biz/print_law/5473.
22. Постанова Кабінету Міністрів України № 878 «Про затвердження Списку історичних населених місць України» від 26 липня 2001 р. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.
23. Верменич Я. Історія міст і сіл як дослідницький об'єкт // Український видавничий портал. – Режим доступу до статті: <http://who.is.who.com.ua/istoriya.mist-i-sil.html>.

24. Константинова В. М. Урбанізація: південноукраїнський вимір (1861 – 1904 pp.). – Запоріжжя: АА Тандем, 2010. – 596 с.
25. Источники Российской истории: Учеб. пособие для студентов вузов / И.Н. Данилевский, В.В. Кабанов, О.М. Медушевская, М.Ф. Румянцева. – М.: РГГУ, 2000. – 701 с.
26. Світленко С. Суспільний рух в Україні кінця XVIII – початку XX століття: образи історичної діалектики // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки. – Вип. 2. – К.: Інститут історії України НАН України, 2006. – Ч. 1. – С. 307 – 316.
27. Гартаковский А.Г. 1812 год и русская мемуаристика: опыт источниковедческого изучения. – М.: Наука, 1980. – 312 с.
28. Зайончковский П.А. Введение // История дореволюционной России в дневниках и воспоминаниях: В 3 т. – Т. 1: XV – XVIII века. – М.: Наука, 1976. – С.14 – 16.
29. Вигель Ф.Ф. Записки: В 2 кн. – М.: Захаров, 2003.
30. Ежова С.А. Мемуары воспитанников Казанского университета как исторический источник, XIX в.: Дис. канд. ист. наук. – Казань, 1995.
31. Минц С.С. Мемуары и российское дворянство: Источниковедческий аспект историко-психологического исследования. – СПб.: Нестор, 1998. – 260 с.
32. Минц С.С. Об особенностях эволюции источников мемуарного характера (к постановке проблемы) // История СССР. – 1979. – № 6. – С. 55 – 70.
33. Минц С.С. Русская мемуаристика последней трети XVIII – первой трети XIX вв. в контексте историко-психологического исследования: Дис. докт. ист. наук. – Краснодар, 2000.
34. Сиротина И.Л. Культурологическое источниковедение: проблема мемуаристики // Методология гуманитарного знания в перспективе XXI века. К 80-летию профессора Моисея Самойловича Кагана. Материалы международной научной конференции. 18 мая 2001 г. Санкт-Петербург. Серия «Symposium». – СПб.: Санкт-Петербургское философское общество, 2001. – Выпуск 12. – С. 226 – 232.
35. Гартаковский А.Г. Русская мемуаристика XVIII – первой половины XIX в.: От рукописи к книге. – М., 1991. – 288 с.
36. Гартаковский А.Г. Русская мемуаристика и историческое сознание XIX века. – М., 1997. – 357 с.
37. Земледельцева Т.О. Воспоминания А.А. Фета и мемуарная природа его прозы: Автореферат дис. канд. филол. наук. – Тверь, 2008. – 18 с.
38. Павелець Т. Психоісторики в дебатах з історією // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки. – К.: Інститут історії України НАН України, 2006. – Вип. 2. – Ч. 1. – С. 155 – 184.
39. Бевз Г.П. Історія Уманщини. – К., 1997. – 102 с.
40. Бушин М.І., Гуржій О.І., Палій А.Г. Місто Умань: історичні портрети, події, факти. – Черкаси: Черкаський ЦНТЕІ, 2010. – 262 с.
41. Уманская резня. (Записки Вероники Кребс). – К., 1879. – 36 с.
42. Акты Уманского базилианского монастыря: “De statu fundationis” – цит. за Трипольский А. Базилианские монастыри Киевской губернии // Киевские епархиальные ведомости. – 1872. – № 9.
43. Центральний державний історичний архів України в м. Києві(далі – ЦДІАУК). – Ф. 442. – Оп. 1. – Спр. 11.
44. ЦДІАУК. – Ф. 442. – Оп. 34. – Спр. 1415.
45. Beauvois D. Szkolnictwo polskie na ziemiach litewsko-ruskich 1803 – 1832. – Т.ІІ. Szkoły podstawowe i średnie. – Lublin, 1991. – 459 s.
46. Илляшев В. Из воспоминаний священника о.Никифора Хмелевского об упраздненном базилианском училище, в г.Умань // Киевская старина. – 1892. – Т. XXXVIII. – С.161 – 167.
47. Комаровский Е.Ф. Записки графа Е. Ф. Комаровского. – М.: Товарищество русских художников, Внешторгиздат, 1990. – 176 с. – Режим доступа: <http://fershal.narod.ru/Memories/Texts/Komarovsky/Komarovsky.htm>.

Аннотация

Важность источниковой базы для исторического исследования трудно переоценить. Именно источники играют важную, даже первостепенную, роль в попытке историка реконструировать прошлое.

Среди мемуарной литературы, воссоздающей картину Умани во второй половине XVIII века, особое внимание привлекают воспоминания Вероники Кребс, Августа

Иванского, Филиппа Вигеля, Евграфа Комаровского, Никифора Хмелевского и других, которые изображают нам культурную жизнь города в 1726 – 1832 гг.

Ключевые слова: Потоцкие, Правобережная Украина, Умань, Российская империя, мемуары, культурная жизнь города.

Annotation

The sources importance for any historical research can hardly be overestimated. The sources play the most important role in the historian's attempt to reconstruct the past.

Among the memoirs describing Uman in late 18-th century the most important are those by Weronika Krebsowa, August Iwanski, Filipe Vigel, Eugraf Komarowski, Nikifor Chmelewski etc. They described the town's cultural life in the years of 1726 – 1832.

Key words: the Potocki, Right Bank Ukraine, Uman, Russian Empire, memoirs, the town's cultural life.

Валентина Молоткіна

(Переяслав-Хмельницький)

ОСОБЛИВОСТІ ЗМІСТОВОГО НАПОВНЕННЯ КНИЖКОВОЇ ПРОДУКЦІЇ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ В 20-ТІ РР. ХХ СТ.

Визначено особливості формування змісту й тематики книжок, виданих в УСРР в 20-х роках ХХ ст.

Ключові слова: видавництво, друкована продукція, ідеологія, книга, книго поширення, література.

Сформовані у 1920-х роках погляди на книгу (на всіх етапах її створення та функціонування), читача і читацьке середовище, на роль «біля книжкової» інфраструктури створили теоретичні засади, надійне підґрунтя для ефективної видавничої діяльності. В наш час, незважаючи на всі демократичні перетворення, питання побудови відкритого громадянського суспільства залишаються все ще актуальними. Тому так важливо зрозуміти механізми перетворення книги у засіб комуністичного впливу на маси. Потрібно віддати належне більшовицькій владі, яка в свій час збагнула роль книги у формуванні громадської думки та впливі на суспільство.

Деякі аспекти тематичної спрямованості видавництв були досліджені радянськими [1, 2, 3, 4] та сучасними істориками [5, 6, 7]. Проте, аналіз наявної літератури засвідчує, що особливості формування змісту та тематики книги 1920-х років залишаються поза увагою дослідників.

В даній статті автор ставить завдання показати як радянська влада стимулювала читацький інтерес з метою посилення впливу комуністичної ідеології на свідомість громадян.

Проголосивши владу селян, робітників та солдат, більшовики привели до громадського і культурного життя великі маси населення, що не мали належного освітнього рівня. Саме в цей час починає набирати свого розвитку масова культура і масове мистецтво, які виникали у вигляді пропагандистських агіток і були розраховані на малограмотні маси. З іншого боку, залишалась високоосвічена інтелігенція, яка не сприймала ні самої революції, ні культурних змін після неї, і віддавала перевагу